

amelyet a R. magáévá tett, s hogy tehát hitelezői autonómia álláspontja csak anyagi értelemben; az ajánlat elfogadása fölötti akaratelhatározás szempontjából óvassék meg, hogy az észlelt bajok és fogyatkozások nem a R. hibáira, hanem az annak kibocsátásakor előre nem láthatott súlyos gazdasági válságra vezetendők vissza, s hogy gyökeres orvoslást csak a mai viszonyoknak megfelelő, modern csődtörvény megalkotása hozhat.

M.

A szerződészegési szankciók átalakulása.

(A Civiljogászok Vitatársaságában tartott előadás.)

A magánjogi és közjogi szabályok között nincsen szoros határvonal. Az életben a fogalmak között átmenetek vannak, árnyalatok, fokozatok folytonossága útján jutunk el egyik fogalom köréből a másikhoz. Egészen magasról nézve minden norma közjogi, mert az a körülmény, hogy az állam valamit szabályozási körébe von, mutatja, hogy a rendezést állami feladatnak tartja, abban a közösség érdekelve van, másrészt minden jogi szabály kikényszeríthetősége által is közjogi, a végrehajtás eminenter közjogi feladat lévén.

A magánjog házassági, személyjogi, örökjogi részei vannak közelebb a közjoghoz, ami e téren a szabályok nagyobb mértékben való cogens jellegében nyilatkozik meg. A legtisztább magánjog talán a kötelmi jog és e téren is a szerződési joganyag, itt a legnagyobb mértékű az állam érdektelensége. nagyrészt csak a felek akarata hiányában állít fel szabályokat, a maga egészében a felek akarata „inter partes jus facit.” Az állami élet fejlődésével ez az elv sem érvényesül tisztán, de a maga egészében ez az individualista alapon nyugvó államban ma is így van.

Ezért a legősibb és legfontosabb magánjogi elv az „uti lingua nuncupassit, ita jus esto.” Vallási és erkölcsi eredetéből itt válik ki a jog, a nexum laikus jogi kötelezésében. Félig erkölcsi elv ez még és félig jog. Az adott szó szentsége megfelel az evangéliumi erkölcsi elvnek is „a te szavad pedig legyen igen, a nem: nem.” Ennek az elvnek a kimondása nehéz lélektani, erkölcsi fejlődést, fegyelmezettséget feltételez. Azt jelenti, hogy ma valamit megígérek, valamire kötelezem magamat, mert ma erre a döntésre vitt a motívumok többsége és teljesíteni fogom ígéretemet. Később, amikor már esetleg ezek a motívumok egészen máshogyan alakulnának, csak azért, mert köteleztem magam erre és mert tudom, hogy enélkül gazdasági, társadalmi előrelátás, gondoskodás és bizonyosság, igazi emberi és társadalmi lét lehetetlen lenne.

Sokat hangoztatják ma a „rebus sic stantibus“ klauzúlát és ennek bizonyos mértékben meg is van a maga jogsultsága. Azonban utalnunk kell itt arra, hogy az előbb felhozottak alapján e szerződési kötelezés és hűség lényege és társadalomalkotó ereje éppen abban áll, hogy a szerződést a motivumok változásával, az idő folyásával, tehát rebus *non sic stantibus* is teljesíteni kell, azért mert a másik szerződő fél számít rá, hogy teljesitem; vagy másképpen már jogot szerzett a teljesítésre és életét ennek tekintetbevételével rendezi be.

Summum jus kétségtelenül egyenlő a summa injuriával és azért már a római jogász is kifejlesztette egyrészt az ügylet megtámadhatóságát, ha az akaratom már a nyilatkozat tételekor is csak látszólag volt szabad és kimondta, hogy lehetetlenséget ígérlet ellenére sem teljesíthet senki, „*impossibilium nulla obligatio*.“ Az újabb jogfejlődés ezeket a méltányossági elveket tovább fejlesztette, így pl. a kizsákmányoló ügylet fogalmát is megalkotta, ahol az akaratom szigorúan véve jogilag szabad, de nem az gazdaságilag, lélektanilag, amikor csak az éhhalál, a szegény és a másik fél diktatúmának elfogadása között választhatok. Nézetem szerint a szerződési jognál, — egyes közjogi, vagy a közjoghoz közelebb álló szerződések kivételével — ez az állami beavatkozás határvonala. Az állam érdekeit a *contra legem* és *contra bonos mores* ügyletek semmisége útján védi meg.

Az államnak a szerződéseknel legfontosabb funkciója az, hogy polgáraival akár önkéntes engedelmesség, akár kényszerítő eszközökkel elismertesse az adott szó, a szerződési kötelezettség szentségét és elérje azt, hogy „*uti lingua nuncupassit, ita jus esto*.“ A szerződések tartalma a felektől függ, itt játszódik le a gazdasági életben az egyéni erők és kezdeményezések küzdelme, alkotó munkája.

A maga egészében ezek a jogi elvek a világháború kitöréséig egyes kilengésektől eltekintve, állandóan érvényesültek, szinte természetjogi szabályoknak látszottak. A világháború kitörése után azonban ezek az alapvető jogi axiomák több körülmény összetalálkozása és koncentrikus nyomása alatt deformálódtak, lehet mondani, teljesen összetörték.

Minden háború a szerződési szabadság megszorítására és az állami beavatkozás fokozására vezet. Ami békeidőben az állam szempontjából közömbös, az háború alatt, melyben a gazdasági élet zavartalansága jelentékeny szerepet játszik, újabban szinte eldönti a győzelmet, természetsszerűleg az állam fokozott gondoskodását idézi elő. A kivételes intézkedések folytán a szerződési dispozitív szabályok helyett számos cogens-szabály lép életbe, mert az államnak *eminens köz-*

érdeke ekkor a gazdasági élet irányítása. Az állam szempontjából fontos pl. a hadsereg szükségletének kielégítése, hogy a kereskedelem közvetlenül vagy közvetve ne erősítse az ellenséges államok gazdasági tartalékját, stb.

A világháboru kitörésekor a mindenkori háboru által előidézett állami beavatkozás erősödése találkozott a társadalmi mozgalmak és elméletek irányával, melyek szintén az állami beavatkozás fokozásával akarták céljukat elérni. Az állami beavatkozás foka mindig empirikus ingaszerű lengések útján alakul ki, egy ideig a hangulat a beavatkozás növelését kívánja, mikor azonban ez már messzire megy, egy elvi reakció az abszolút beavatkozás álláspontját hirdeti, míg végül a kiegyenlítődés megtörténik. A háboru kitörésekor a szocialista és egyéb szociológikus elméletek, a másik oldalon a konzervatívok, kik mindig az állam, a köz prioritását hirdetik az egyénnel szemben, tehát jobb és bal egyetértőleg az állami beavatkozás után sóvárgott, népjóléti intézkedések, a gyengék védelme, a közérdek védelme stb. címén kényszerítő jogszabályok és ügyész után kiáltozott. Ezek az irányok felhasználták a háborus helyzet ideiglenességét, mely az állami beavatkozás térhódításával járt, doktrináiknak a megszokás által ugyis már megoldozott közvéleményben való megvalósítására. Azért történt, hogy míg a háborus intézkedések máskor sohasem léptek fel állandó jelleggel, most a háboru után is megmaradtak, nem pedig csak átmeneti érvénnyel, hanem általános, állandó érvényű jogelvekként akarnak a jogfejlődés rendes menete mellett is megszilárdulni.

A gazdasági lehetetlenülés volt az egyik ilyen háborus fogalom, ami azonban ma már a jogéletnek fontos pillére, jobban mondva inkább meglazítója lett. Tulajdonképen eredetileg csak annyit jelentett, hogy nem lehet a szerződés teljesítését kívánni akkor sem, ha szigoruan véve vis major nem forog fenn, de a világháboru kitörése, ez az előreláthatatlan és a gazdasági számítások terén számba nem vett katasztrófa a viszonyokat annyira felforgatta, hogy az egyik fél olyan aránytalan előnyhöz jutna, a másik félnek pedig öt tönkretevő aránytalan terhet kellene elviselnie, amit a felek a szerződés megkötésekor semmiesetre sem vártak és akartak. A gazdasági lehetetlenülés tehát jogi katasztrófális elmélet, feltételez egy elemmentáris, a viszonyokat földrengésként összeromboló, összekuszáló katasztrófát. Ezért elejnte a bíróságok ezt a jelleget hangsúlyozva ki is mondták, hogy a gazdasági lehetetlenülésre hivatkozni nem lehet, ha a szerződést már a háboru alatt kötötték és így a felek a háboru hatását számba vehették. Megjegyezzük, hogy a gazdasági lehetetlenülés oka mindig az áru oldalon volt, természet-

szerüleg fizetni subjektíve lehetetlen lehetett ugyan, de objektíve nem. A pénzelértéktelenedés és a valorizáció hiánya folytán a pénzromlás problémája is a gazdasági lehetetlenülés álarcába bujt. Az árak óriási emelkedése rendszerint névleges volt, a pénz elértektelenedésével és a jogi pénzállandóság fikciójával függött össze. Nézetem szerint ma már, ha a valorizációt bár az újabb mérséklő irányban is általánosan alkalmaznák, függetlenül a vétkességtől, vagy a fokozottabb vétkességtől és annak valódi természete szerint a szerződészerű teljesítés követelésének tekintenek, akkor a gazdasági lehetetlenülés háborus, katasztrófális fogalmának többé helye nincs.

A gazdasági lehetetlenülés először csak mint a kötelezettség alól való feloldásnak bírósági kimondása szerepelt. Mivel azonban egyes esetekben mégis fontos volt, hogy a szolgáltatás megtörténjék (villamosáram-szolgáltatás) a bíróságok egy lépéssel tovább mentek és kimondták, hogy a szolgáltatás követelhető ugyan, de csak felemelt ellenérték mellett, amit szintén a bíróság állapított meg. Ezzel azután tulajdonképpen a szerződési autonómiája a feleknek elvileg teljesen megszűnt. A *laesio enormis*, ennek a modern jogrendszerek által elvetett kivételes jogszabálynak, mely egész individuális, a szabad versenyen, a szerződési szabadságon alapuló jogrendszerünk szellemével ellenkezik, általánosítása ez, annyit jelent különösen ma, amikor a valorizálás mértéke is a bíróság szabad mérlegelésétől függ, hogy a szerződés csak a felek javaslata, alázatos folyamodványa és a bíróság nem a szerződés alapján mondja meg, hogy mi a jog, hanem maga határozza meg a szerződés lényegét, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányát, ő ruhazza fel *exequatur*-ral a felek tervezetét, a felek akarata helyébe az állam akaratát teszi. A feleknek szerződési autonómiája, a maga lényegében hiába palástoljuk a dólgot és öltöztetjük jogi elvek formájába, tényleg, valóságban megszűnt. Innen van a nagy jogbizonytalanság, a perek tömege és az adósoknak, a kötelezetteknek a bírósághoz, mint népjóléti intézményhez fordulása, mely fórum nekik adósságaikért és büneikért amnesztiát ad. Ha pedig minden veszve van, még mindig megmarad az ultima ráció, az általános törvényes amnesztia: a kényszeregyezés.

A szerződésszegési szankciók átalakulására, helyesebben meglazulására azonkívül egy másik fejlődési irány is vezetett, mely azonban már nem tisztán a lázas, beteges gazdasági viszonyok következménye és bizonyos mértékben egészséges gazdasági célszerűség is van benne. Az ügylet célja a teljesítés, ezzel érte el célját a jogügylet, amely éppen abban különbözik más jogi tényezőktől, hogy a felek éppen a hatást

akarják elérni, amit a jog a cselekményhez hozzá fűz. A teljesítés az ügylet gazdasági célja is, ez által nyer kielégülést az a szükséglet, melynek jogi formája a negotium. A magánjogi ügyletnél ezért a lejáratkor még késedelem esetén is csak teljesítést lehet követelni, az ügyletet nem lehet mindjárt sutba dobni, mint Grosschmid mondja, az adóst egy ideig „nógatni“ kell és csak azután lehet a hitelezőnek a teljesítést átfordítani érdekmulás folytán nem teljesítés miatti kártérítésre, ami jogi szemléletünk szerint mintegy a teljesítés pótlása. Joga van azonban a hitelezőnek ez esetben, ha kártérítést nemteljesítés miatt követelni nem akar, az ügylettől elállani is, azaz az ügylet hatályát megszüntetni és in integrum restitucióval, melynek tulajdonképpen a negatív interesse is része, az egész jogi állapotot mintegy visszafordítani az ügylet megkötése előtti időpontra. A római jogban olyan nyomokat is észlelni, hogy tulajdonképpen a nemteljesítés miatti kártérítés csak járuléka volt az ügyletnek, nem folyt magából a szerződéses kötelemből pl. az adás-vételnél az evictio esetén a nuncupatio, illetve a stipulatio alapján mintegy büntetésszerűleg a vételár kétszeresét kell a szerződészegőnek megfizetnie a szerződéshez hű fél javára.

A fix-ügylet a szerződésszegési szankciók viszonyán változtat. Hangsúlyoznunk kell, hogy a fixitás a hitelező érdekét védi, annak javára lett jogi fogalomká kiképezve. Ahol ugyanis a nem pénzbeli szolgáltatást váró hitelezőnek érdeke, hogy az ügylet lejáratkor pontosan teljesítették, mert későbbi teljesítés számára nem teljesítés, ahol tehát a lejárat az ügylet essenciáléja, akkor nem kell az adóst nógatnia, hanem azonnal értesítheti őt késedelem esetén arról, hogy nemteljesítés miatti kártérítést követel, illetve eláll az ügylettől. A kereskedelmi ügylet eo ipso egyenlő a magánjogi fix-ügylettel abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kereskedelemben, ahol a jószág továbbadásra szánt áru lesz ez a nagyobb pontosság magától értetődő. Ezért a K. T. 353. §-ában a nemteljesítés miatti kártérítés és az elállás joga időbelileg egymás mellé kerül a teljesítési követeléssel és így mint a vevő részére biztosított hármas választási jog (jus variandi) mutatkozik. A kereskedelmi fix-ügylet esetén, mely most már egy fokozottabb fix-ügylet, a teljesítés már késedelem esetén mint kivétel jelentkezik azáltal, hogy a szerződéshez hű fél az esetben köteles a vétkes felet értesíteni, ha teljesítést kíván. A fixitás azonban mindeddig mint a jogosított érdekvédelme jelentkezik.

A háboru alatt a fixitást a rendkívüli árhullámzások, a viszonyok gyors változása folytán előálló fektelen spekuláció megfékezéseül és dr. Beck Salamon kifejezését használva, a

„vétő fél védelmé“-nek kifejlesztésére használta fel a joggyakorlat. A választási jogból a vétlen fél részére a fedezési kényszer és a kárelhárítási kötelezettség maradt, teljesítést alig kérhetett, mért ha méltányos volt és egy ideig várt, akkor ráolvasták, hogy „Treu und Glauben“ ellen cselekedett, bizonytalanságban hagyta a szegény szerződészegőt és nem igyekezett véres verejtékével és összes üzleti ügyeit félretéve mindent megtenni, hogy a vétkes fél kárfizetési kötelezettségét csökkentse. A szerződés nem volt elég, állandóan levelezni, tárgyalni kellett az adóssal, hogy a szerződési joga a teljesítéshez megmaradjon, köteles volt esetleg kölcsönt felvenni, hogy fedezhessen és kifizethesse újból a vételárat, hogy azután végül az adóstól, ha a fedezeti vételt az adós összes támadásaival és kifogásaival szemben megvédte, a valorizálatlan minimálisra csökkentett nemteljesítés miatti kártérítést megkapja. Erre a visszásságra már több alkalommal volt alkalmam felhívni a tisztelt vitatársaság figyelmét. Dr. Szladits Károly is helyesen jegyzi meg a „Jogállam“-ban az 1924-es joggyakorlat ismertetésénél, hogy a fedezési kényszer a kárelhárítási elv tulhajtása és sokkal helyesebb lenne a fedezés kötelezettségét a vétkes félre hárítani.

A háborus joggyakorlatban kifejlődött a teljesítés helyett a nemteljesítés miatti kártérítést favorizáló tendenciának betetőzése a Budapesti Áru- és Értéktőzsde pénznemekre és külföldi kifizetésekre vonatkozó szokásainak a szerződészegés esetén a teljesítés kikényszeríthetőségét kizáró rendelkezése. A szerződéshez hű fél az utólagos teljesítést nem követelheti, nem választhatja.

A tőzsdei szokványok általában azelőtt is a nemteljesítés miatti kártérítést igyekeztek előnyben részesíteni, a teljesítés követelését formaságokhoz (óvás) kötötték és rövidebb preklusív terminust szabtak meg a teljesítési igény érvényesítésére. Azokat a célszerűségi megfontolásokat, melyek ezen törekvést és szabályozást igazolják a pénznemekre vonatkozó szokások jegyzetes kiadásában dr. Zerkovitz és dr. Frigyes szépen kifejtik.

A háborus árhullámzások adták a közvetlen indítóokot a teljesítés kizárására, de ennek mélyebb és kétségtelen célszerűségi okai vannak, de hangsúlyozom, csak a tömegcikkeknek a nagykereskedelemben való forgalmánál. Amiúnt a tőke szorosan vett fogalmából, mely a termeléshez szükséges anyagokat, tehát a kereskedelemben a bizonyos fajú és minőségű árukat jelenti a kapitalizmus a személytelen, proteusz-szerű pénztőkét fejlesztette ki, úgy az áruk tőzsdei forgalmánál az áru elveszti anyagiasságát, absztrakt spekulációs érték lesz és a szerződő fél eléri célját, ha a szándékolt üzleti

nyereség vagyonába jut, ha az áru, ki is kapcsolódik egészen az ügylet lebonyolításánál.

Általában azonban a kiskereskedő és a fogyasztó, a gazdasági élet egésze számára az ügylet, melynél áruszolgáltatás van, mégis csak a javak forgalmának jogi lebonyolítása, általa jut a jószág oda, ahol arra szükség van és azért, ha elméletileg elképzelnök, hogy minden teljesítés átfordulna az összes áruügyleteknél nemteljesítés miatti kártérítésre, akkor a gazdasági élet megállana és az összes szükségletek kielégítetlenek maradnának. Még a kereskedő is, ki összes ügyleteinél szállítás helyett megkapná a nyereséget áru nélkül, üzlete fennállását, hírnevét veszélyeztetné azáltal, hogy sem a fogyasztó részére, sem a továbbelárusító részére kötelezettségeinek eleget tenni nem tudna. Az ügylet természetes célja és megoldása a teljesítés és a szerződéshez hű felet sem lehet elzárni attól, hogy az árut, a jószágot követelje míg más nyilatkozatot nem tett és reá kell bízni annak megítélését, hogy a teljesítés mikor vesztette reá nézve értékét. A szerződészegő urak pedig szokjanak le a szerződészegésről és ha ez mégis megtörtént elsősorban ők igyekezzenek a kártérítési kötelezettségük terjedelmét lehetőleg megszüntetni utólagos gondoskodás útján, ha pedig tétlenül ülnek ne panaszkodjanak árhullámozásról és gazdasági lehetetlenülésről, késedelmes jogérvényesítésről.

Míg az eddigi két jelenségnél éppen az a körülmény vezetett a szerződészegési szankciók meglazulására, hogy a joggyakorlat új jogelveket fejlesztett ki, addig a harmadik jelenségnél, mely témám keretébe vág, éppen az vezetett a szerződészegési szankciók elégtelenségére, hogy a joggyakorlat nem igyekezett a törvény szavát a megváltozott viszonyokhoz, az ügyletek újabb szerkezetéhez hozzásimítani, továbbfejlesztetni. Mint minden gazdasági jelenség, úgy az ügyletek is mindig szövevényesebbek, komplikáltabbak lesznek. A kézzől-kézre való ügyleten át, hol a teljesítés és a szerződéskötés összefolyik, a hitelügyleten keresztül, ma az adás-vételi ügyletek differenciálódnak, minden szinte valami egyénileg szabályozott, sui juris alakot vesz fel. Spencer szerint minden differenciálódás integrálódással is jár és így mellesleg meg kell jegyeznünk, hogy más oldalon bizonyos forgalmi tömegügyletek sablonszerűvé válnak, szinte uniformist öltenek.

Már a római jog tanítja, hogy az ügylet nemcsak teljesítésre, hanem a teljesítésig is bizonyos magatartásra kötelez, mely a teljesítést előkészíti és lehetővé teszi. Az újabb ügyleteknél ezek az előkészítő cselekmények bizonyos külön formákba jegecesednek ki (pl. minőségi átvétel, akkreditálás, okmányok, engedélyek megszerzése). A Kuria egy konkrét

jogi döntésében igen helyesen kimondotta, hogy ezeknek a cselekményeknek teljesítése jogi műértelemben nem teljesítés (solutio). Teljesítés csak az az esszenciális cselekmény, szolgáltatás, mely az adóst kötelezettsége alól feloldja, a kötelem megszűnteti. Már most azonban ebből nem következik, hogy e cselekmények elmulasztása esetén nincs szerződészegés és nincs a szerződéshez hű félnek külön, a lényeges teljesítési cselekményektől függetlenül külön kártérítési joga, még akkor is, ha valami miatt a teljesítési cselekményekre nem is kerül sor. Helytelen volt e tekintetben a Kuria álláspontja, mely azt az érvelésemet, hogy a K. T. 1. §-a alapján a K. T. 347., 352., 353. §§-ai mellett az általános kártérítési szabályok is alkalmazhatók, nem fogadta el és kimondta, hogy a K. T. fenti szakaszai kizárólagosan szabályozzák a kártérítést az adás-vételnél, mint kereskedelmi ügyletnél és így a minőségi átvétel elmulasztásából egyedül kárigényt érvényesíteni, vagy pláne az ügylettől elállani a szerződő félnek joga nincs. Szóval várnom kell míg a másik fél a főcselekményt nem teljesíti, habár látom előbb, hogy komoly teljesítésre nem számíthatok. Itt a jogi szisztémában hézag van, védelmi eszköz hiánya, a joggyakorlatra és a jogalkotásra vár az előzetes cselekmények elmulasztása esetén a szerződéshez hű fél védelmének kiképzése.

A gazdasági lehetetlenülés, a teljesítési igény háttérbe szorítása és a szerződési előzetes cselekmények elmulasztása esetén való szankció hiánya vezetett együttesen a szerződési hűségnek, a szerződés komolyságának arra a válságára, ami egész hiteléletünket, gazdasági megbízhatóságunkat veszélyezteteti kapcsolatban a sokat tárgyalt eljárési késedelemmel együtt.

A gazdasági konszolidáció követelménye, hogy a szerződések kötelező ereje sértetlenül helyreálljon. A méltányosság nemcsak a kötelezett felmentésében, hanem a jogosítottnak adott segélyben is kell, hogy megnyilvánuljon. A jog hajlékonysága nem az egyedüli jogi követelmény, sőt kell, hogy a jogban bizonyos határozott, hajlíthatatlan normatív erő legyen, ami a pusztá alkalmazkodáson felül a jognak önálló létet ad. Vissza kell térnünk a régi jogi axiómára a szerződési jog terén, melynek gyökerei az erkölcsi és vallási talajba nyulnak, amelyik határozott, egyszerű és becsületes: „uti lingua nuncupassit, ita jus esto,” azaz, amit szóval fogadott, az törvény legyen, törvény a maga számára is.

Ifj. dr. Szigeti László.